

IV. évfolyam. 1931. 1. szám.

(Pinxit : Dr. Julius de Madarász.)

K Ó C S A G

Laptulajdonos főszerkesztő: Dr. szalóki Navratil Dezső
Társszerkesztő: Dr. Greschik Jenő

**A „KÓCSAG“ szerkesztősége és kiadóhivatala:
Budapest I, Budakeszi-út 63.**

Laptulajdonos főszerkesztő: *dr. Szalóki Navratil Dezső* egyet. magántanár. Társszerkesztő: *dr. Greschik Jenő*, Budapest 80, Magyar Nemzeti Múzeum Állattára. Előfizetési ára: Magyarországon évi 5 pengő, külföldön évi 6 pengő.

Owner and chief-editor: *Dr. Desiderius Navratil de Szalók*, lecturer at the University. Budapest I, Budakeszi-út 63. Co-editor: *Dr. Eugene Greschik*, Budapest 80, Hungarian National Museum. Subscription 6 P yearly. Subscriptions accepted at the office: Budapest I, Budakeszi-út 63.

Inhaber und Hauptredakteur: Privatdozent *Dr. Desider Navratil von Szalók*, Budapest I, Budakeszi-út 63. Mitredakteur *Dr. Eugen Greschik*, Budapest 80, Ungarisches National Museum. Bezugspreis P 6— jährlich. Zu beziehen durch den Verlag: Budapest I, Budakeszi-út 63.

Possessore del giornale e redattore principale: libero docente d'Università *Dottore Desiderio Navratil di Szalók*, Budapest I, Budakeszi-út 63. Redattore associato: *Dottore Eugenio Greschik*, Budapest 80, Museo Nazionale Ungherese. Abbonamento annuale P 6—. Ordinamento all'amministrazione: Budapest I, Budakeszi-út 63.

Propriétaire et rédacteur en chef: *le docteur Didier Navratil de Szalók*, professeur agrégé, Budapest I, Budakeszi-út 63. Rédacteur associé: *le docteur Eugène Greschik*, Budapest 80, Musée Nat. Hongrois. Abonnement P. 6—. pour un an. Souscription par l'administration: Budapest I, Budakeszi-út 63.

K Ó C S A G

MADÁRTANI ÉS MADÁRVÉDELMI ÉVNEGYEDES KÉPES FOLYÓIRAT
A MAGYAR ORNITHOLOGUSOK SZÖVETSÉGÉNEK HIVATALOS KÖZLÖNYE

*Quarterly Periodical for the Study and Protection of Birds.
Official Organ of the Assoc. of the Hungarian Ornithologists.*

*Vierteljährliche Zeitschrift für Vogelkunde und Vogelschutz.
Organ des Bundes der Ungarischen Ornithologen.*

*Rivista trimestrale per lo studio e la protezione degli uccelli.
Organo Uffic. della Associazione degli Ornit. Ungheresi.*

*Bulletin trimestriel pour l'Étude et la Protection des Oiseaux.
Periodique officielle de la Ligue des Ornith. Hongrois.*

MEGEMLEKEZÉS PETÉNYI SALAMON JÁNOSRÓL

Írta: CSIKI ERNŐ.

A Magyar Ornithologusok Szövetsége tervbe vette mindazok emlékének megörökítését, akik a magyar madártan megalapításában és továbbfejlesztésében elévülhetetlen érdemeket szereztek. Így megjelölte Herman Ottó lillafüredi nyaralóját, a »Peleház«-at és Chernel István kőszegi lakóházát emléktáblával, a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében pedig felállította Herman Ottó emlékművét. Ezeket követte Petényi Salamon János emléktáblájának elhelyezése egykori működési helyén a cinkotai ev. lelkészházon.

Herman Ottó és Chernel István még a mi időnkben éltek és működtek s így mindnyájunk előtt még ismeretes, hogy kik voltak és a magyar madártanért mit tettek, de Petényi-t illetőleg régibb időkbe kell visszapillantunk, hiszen már 75 éve alussza örök álmát a kerepesi temetőben és éppen 100 esztendője annak, hogy első madártani tanulmánya megjelent.

Petényi Salamon János 1799 június 30-án született Ábel-Lehotán, a későbbi Ábelfalván, Nógrád vm. gácsi járásában, jelenleg elcsatolt területen, mint az ottani ev. lelkésznek Petényi Gábor-nak fia. Atyja kiváló orientalista és exegetikus volt, a kis fiú tehát, ha szegény kis községben is, de szellemileg kimagasló környezetben nőtt fel. Első oktatóját atyjától nyerte és már kis korától fogva kedveli, neveli és védi az állatokat, főleg a madarakat. Ezek a tulajdonságok fejlődnek benne, hogy végeredményben ornithologus lesz és állatvédő, az első magyar állatvédelmi közlemény írója. Elemi oktatását eleinte Losoncon, majd Besztercebányán nyerte, innen 1814-ben Selmecebányára kerül a gimnáziumba és onnan Pozsonyba, hogy az úgynevezett filozófiai kurzust végezze. Már 19 éves korában szülőfaluja meghívja, hogy 40 évi szolgálat után nyugalomba vonuló aggastyán atyja helyét foglalja el, de Petényi elhárítja a meghívást, mert tovább akar tanulni és Bécsbe is megy, ahol a theológiát végzi el.

De térjünk vissza a gyermekkorára. Amikor mint elemi iskolai tanuló Besztercebányára utazik, tanítójának ajándékkul visz egy teljesen megszelídített és mindent (húskéteket is) evő mezei nyulat. Itt és később Selmecebányán is, ha az iskolában még alig tanul valami természetrajzot, úgy ő és tanuló társai amint az itten hagyomány volt, mind hódolnak valami gyűjtési szenvedélynek. Csigát, lepkét, bogarat, madártojást és ásványt gyűjtenek a fiúk. A besztercebányai diákok leginkább madártojást gyűjtöttek és a kis Petényi is ennek a szenvedélynek lesz rabja, azonban nem törekszik arra, amint volt tanuló társai és barátai s későbbi életrajzírói, a két Kubinyi, írják, hogy minél több tojást halmozzon, hanem a sokfélere törekszik. Igyekszik a vidék minden madárfajtáját megismerni és tojását meggyűjteni, feljegyzni továbbá a madarak népies neveit. Selmecebányára már tekintélyes tojásgyűjteménnyel kerül 1814-ben és itt is folytatja kirándulásait, megismerkedik az összes madárfogókkal, akiktől kedvencei tulajdonságairól kérdezősködik. Élő madarak tartásától azonban idegenkedik, csak az elhagyott fészkek árva fiókáit neveli fel, hogy azután megadja szabadságukat. A selmecebányai kincstári erdőkből a felügyelőszemélyzet sokszor kiutasítja, a 15 éves fiú azonban így is segít magán, elvállalja a főerdész gyermekeinek tanítását ingyen, csak hogy az erdőben való gyűjtésre és megfigyelésre engedélyt kapjon. Minden szabad percét az erdőben tölti és figyeli a madarak tevéseit. Így a tojások ismeretéhez minden oktatás és irodalmi segédeszköz nélkül hozzáfűzi a madarak, életmódjuk és viselkedésük ismeretét. Selmecebányán próbálkozott meg először a madarak preparálásával is. Amint tanuló társai feljegyezték, lefejtette a madarak bőrét a testről, kifeszítette és megszáritotta azt, úgy mint a lepkéket. Csak 1–2 évvel később vásárol megtakarított filléreiből néhány kitömött madarat, ezeket szétszedi, hogy a preparálás mikéntjét ellesse. Ki is tőm azután néhány madarat, a tőmés sikerül, azonban méreg híján nem mérgezi meg azokat úgy, hogy azok a lehotai lelkészlakban hamar a molyok és szalonabogarak martalékává lesznek. Pozsonyban a két botanikus Martini, majd Heuffel-hez csatlakozik, de legkevésbé sem hanyagolja el a madarakat.

Bécsi tanulóévei alatt első útja a természetrajzi múzeumba vezet, melynek gyűjteményei teljesen lenyűgözik. Keresi az alkalmat, hogy a múzeum szakembereivel megismerkedhessék, így megismeri a két Natterer-t, Heckel-t, Neumeyer-t, Kollar-t és Schlegel-t, velük Bécs környékén sok kiránduláson vesz részt és mindent elkövet, hogy természetrajzi ismereteit gyarapítsa. Itt tanulta meg a preparálást is, amelyet később nagyon tökéletesített. Ez 1824-ig tartott, amikor már az öreg Brehm-mel is összeköttetésben volt és ennek korszakalkotó madárkönyvét követte kutatásaiban. Ugyanekkor meghívták tanárnak Besztercebányára, Losoncra

és Modorra, lelkésznek pedig Nagyszombatba, de kitér a meghívásoknak és egy nagyobb utazásra készült a Nagyalföldön keresztül Pancsováig, mely számos és érdekes megfigyelésre adott alkalmat. Késő télig húzódozott utazása, amikor Budapestre érkezett, pénzt kölcsönzött, hogy visszatérhessen Bécsbe és természetrajzi tanulmányait folytathassa. A következő évet Bécsben és Pozsonyban tölti és támogatást keres egy újabb tanulmányúthoz, de süket fülekre talál. Meghívják lelkésznek Losoncra, de nem megy oda, hiszen minden törekvése az volt, hogy állattani tanulmányait folytathassa.

Helyzete úgy hozta, hogy ekkor elfogadta egykori iskolatársa Kubinyi Ágoston meghívását Vidéfalvára (Nógrád vm.), ahol madárgyűjteményt létesítettek, mely hamarosan a vidék minden madárfaját felölelte. Közben egy másik iskolatársa Földváry Miklós keresztülvitte, hogy Cinkota község hívja meg és válassza meg az alig 26 éves Petényit lelkésszé. Petényi elfogadta a meghívást, mert így Budapest közelébe juthatott és kilátása volt, hogy a fejlődő Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeit és könyvtárát használhassa.

Cinkota környéke akkoriban egy fátlan homokpuszta, tehát madártani kutatásokra teljesen alkalmatlan volt, Petényi azért megtett, amit lehetett. Közben nagy propagandát kezd mindenfelé, ahol csak megfordul és többeket rávesz madárgyűjtemények létesítésére, mert csak így véli az ország madárfaunájának megismerését, ha az ország különböző részeiben összegyűjtik a vidék madarait. Így megnyeri báró Podmaniczky Jánost, később Földváry Miklóst, akinek először maga tömi szorgalmasan a madarakat, később pedig külön preparátort szerez neki fejlődő gyűjteményéhez, ugyanígy megnyeri Rokosz Istvánt, Rainer Györgyöt, Grineus Nepomuk Jánost, Gasparecz Jánost és Aebly Adolfot.

Akármilyen jó volt a cinkotai lelkészség, amely nyugodt életet biztosított neki, hajlama másfelé vonzotta, teljesen a tudománynak akart élni, azért 1833-ban lemondott lelkészi állásáról. 1833 május 19-én búcsúzott egyházközségétől, kifejtve az okokat, amelyek a hazai természettudomány szolgálatába lépését indokolják. Életrajzírói megemlítik, hogy cinkotai hívői közt megütközést okozott lelképásztoruk preparáló működése, hogy madarakat, sőt kutyát is nyúz és ugyanazzal a kézzel szolgálja az »Úr vacsoráját« és így hívői nem járultak az »Úr asztalához« és Petényi ebből a fonák helyzetből vonta le a konzekvenciát és mondott le lelkészi állásáról. Néhány évvel ezelőtt Schenk Jakab igyekezett ezt a tényt megcáfolni, amikor Petényinek eredetileg tót nyelven megjelent búcsúbeszédét magyar fordításban kiadta, kimutatván, hogy ez a búcsúbeszéd csak a lelkész és hívői közti legmegértőbb viszonyról tanuskodik. Ismervén a falusi nép gondolkodásmódját, úgy vélem, hogy a kutyahistóriának, még ha az csak a földi kutya is volt, melynek tanulmányozásával Petényi foglalkozott, valószínűleg volt valami szerepe, ha azt búcsúbeszédében teljesen el is hallgatja.

Petényi eltávozván Cinkotáról, először mint magánember élt Budapesten megtakarított pénzéből, beutazza Nógrád- és Hont megyéket és itt folytatja megfigyeléseit. Rövidesen azonban Petényi élete is fordulóponthoz érkezik, a Nemzeti Múzeum természetrajzi és technikai gyűjteményének őre, Jány Pál meghal és valószínűleg báró Podmaniczky János és Földváry Miklós ajánlatára őt nevezik ki 1834 november 16-án segédőrré. Állását december 4-én el is foglalja és 1855. évi október 5-én bekövetkezett haláláig be is tölti. 1850 február 1-én megkapja a tiszteletbeli őri címet. A múzeumhoz kineveztetvén, az akkoriban harmincéves multra visszatekintő múzeum, alig ugyanannyi madárpéldányt számláló gyűjteményt tud csak felmutatni és így saját 365 példányból álló gyűjteményének odaajándékozásával megalapítójává is lesz a mai gazdag madárgyűjteménynek. Múzeumi szolgálatának

első 10 esztendejében azután sorra a múzeumba kerülnek azok a gyűjtemények is, amelyek kezdeményezése, amint láttuk, szintén az ő buzgalkodását dicsérik. Így a múzeumnak ajándékozta Földváry Miklós, Rokosz István, Rainer György, Grineus Nep. János, Gasparecz János és Aebly Adolf a gyűjteményét. 20 évi múzeumi szolgálata alatt számos utazást tesz, nagy propagandát fejt ki a múzeum érdekében, nagyban gyarapítja a gyűjteményeket, de közben saját maga részére is új gyűjteményt állít fel, melyet halála után a budai helytartóság szintén megvásárol a múzeum számára.

Petényi Salamon János múzeumi működése az első években, az 1848-i szabadságharcig a legszebb mederben folyt, sokat fáradozott és szép eredményeket ért el, de azután teljesen megbénult a működése. Utazásai megszűntek a viszonyokból kifolyólag, a szabadságharc utáni Bach-korszakban az elnyomatás mindent megakadályozott, puskával járni pedig kizárt dolog volt. És amikor később talán külföldi és bécsi múzeumi ismerősei révén, mozgási engedélyhez jutott, itthon került gyanuba. Közben gyomorbaja súlyosbodott, amely azután legszebb férfikorában hamarosan elvitte.

Amint láttuk Petényi a madarak életét, a szabad természetben való ténykedésüket figyelte, jegyezte; összehordta az anyagot, amely az egyes madarak teljes természetrajzi ismeretét építette fel. Az egyes madárfajokról készített feljegyzései kimerítően foglalkoznak azok minden tulajdonságával. A kék vércséről szóló feljegyzései eléggé tájékoztatnak arról, hogy mi mindenre figyelt, ha sorjába vesszük az egyes fejezetek címét; ezek a következők: faji jegyek, öreg és fiatal hímek és tojók leírása, a pelyhes kor, átmenet a pelyhes korból az első tollzatba, elterjedése, lakó- és tartózkodási helyei Magyarországon, életmód, táplálék, röpkedés, hangja, hívása, fészkelés, viselkedés a fészkelőhelyeken és költés közben, a tojások leírása, a fióka életmódja, viselkedése és eledele, a költőzködés ideje, érkezés, tartózkodás, távozás, — vagyis olyan tökéletes képet adott madarainkról, amilyennel még most közel 100 év múlva is alig rendelkezünk. Épp így járt el különben a többi gerincesekkel, az emlősökkel, hüllőkkel kételtűekkel és halakkal is. A szabadságharc és az utána következő szomorú időszak, valamint korai halála megakadályozták abban, hogy nagy munkáját jegyzeteiből megírja és sajtó alá rendezze. Az egészről csak a kék vércsére és a rózsaseregélyre vonatkozó részt állította teljesen össze és sajtóra készen le is másolta. Halála után jegyzetei a Tudományos Akadémia birtokába kerültek, melynek tagja volt. Az Akadémia a jegyzeteket azután összeállítás és sajtó alá rendezés végett többeknek kiadta és ezeknek kezén tűntek azok aztán nagyrészt el. Herman Ottó először csak a kék vércsére vonatkozó részt, mely először került elő Petényi egyik rokona révén, adhatta ki életrajzában, később pedig szorgos kutatás után még egy csomó jegyzetet és töredéket talált meg egy antikvárius papiroshulladék között. Utóbbiak azután éppen félszáz évvel Petényi halála után Csörgéy Titusz összeállításában 1904-ben láthattak napvilágot.¹ Ezek a töredékek mutatják, hogy milyen nagy kár érte a magyar madártani irodalmat azzal, hogy Petényi felette értékes feljegyzései elkallódtak.

Életében megjelent tíz madártani tárgyú tanulmánya és a később kiadásra került töredékek igazolják azt, hogy Petényi Salamon János volt a magyar tudományos madártan megalapítója.

¹ Madártani töredékek Petényi Salamon János irataiból. Feldolgozta Csörgéy Titus. Bevezette Herman Ottó. Budapest, 1904.

DEM ANDENKEN
JOHANN S. PETÉNYI'S.

Von E. CSIKI.

DER »Bund der Ungarischen Ornithologen« enthüllte am 15. Januar d. J. die Gedenktafel des Begründers der ungarischen wissenschaftlichen Ornithologie J. S. Petényi, am alten evang. Seelsorgerhause in Cinkota bei Budapest, wo Petényi seinerzeit seine Laufbahn als Seelsorger begonnen hatte.

Petényi wurde am 30. Juni 1799 zu Abel-Lehota im Komitat Nógrád geboren, wo sein Vater ebenfalls als ev. Geistlicher ansässig war. Die Schulen besuchte er in Losonc, Besztercebánya und Selmecebánya, ging alsdann nach Pozsony um Philosophie zu studieren. Seine theologische Ausbildung erhielt er in Wien. Schon der kleine Mittelschüler Petényi hegte grosses Interesse für die Vogelwelt, seine ganze freie Zeit verbringt er in der freien Natur um die Lebensgewohnheiten seiner Lieblinge zu erspähen und legt schon damals eine Eiersammlung an, welche die Eier sämtlicher Vogelarten der Gegend aufweist. In Wien wird er mit Natterer, Heckel, Neumeyer, Kollar und Schlegel bekannt und bald tritt er mit Vater Brehm, Naumann und anderen in Verbindug.

Nach Beendigung seiner theologischen Studien wurde er zum Seelsorger der Gemeinde Cinkota berufen, wo er 7 Jahre, bis 1833 wirkte, dann abdankte um ganz seinen naturwissenschaftlichen Forschungen obliegen zu können. Dies dauerte zwar nicht lange, ein Jahr später wurde er schon als Kustosadjunkt am Ungarischen National-Museum angestellt. Hier entwickelte er eine grosse Tätigkeit und begründete die heute schon so ansehnliche und gut bekannte Ornithologische Sammlung. Im Museum arbeitete er 20 Jahre hindurch, bis er im zeitlichen Mannesalter im Jahre 1855 einem Magenleiden erlag.

Petényi reiste alljährlich um seine Beobachtungen zu vervollständigen, sammelte dabei fleissig und notierte seine Beobachtungen, welche zur vollständigsten Kenntnis unserer Vogelarten führten. Nach seinem Tode gingen seine Aufzeichnungen grösstenteils verloren, Otto Herman's Verdienst war einen Teil zu retten, welcher in der Zusammenstellung von Titus Csörgey¹ aber erst 50 Jahre nach seinem Tode erscheinen konnte.

¹ Ornithologische Fragmente aus den Handschriften von J. S. v. Petényi. Deutsch bearbeitet von Titus Csörgey. Mit einer Einleitung von O. Herman. Gera-Untermhaus 1905.

TWO SPRING MONTHS IN ALGERIA

By MAJOR W. MAITLAND CONGREVE M. C.

LANDED at Algiers on March 4th 1930 and did not depart until the following May 11th, so that generally speaking, I was in Algeria for the cream of the birds' nesting season. In such a vast country, comprising semi-tropical seaboard, high cultivated plateaux, afforested and often snow-covered mountains and stark staring sandy desert relieved at rare intervals by saline impregnated sheets of water and date palm oases, one naturally expects to find a varied and localised bird fauna. Find it one does but naturally in the course of two months of any one season, one can only get a fair and somewhat superficial knowledge of the various regions which really justify serious study for several seasons and the expenditure of much time, money and energy.

Algeria is now a reasonably accessible country for the tourist, for besides